

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับลิเก

1.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของคำว่า ลิเก ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ให้ความหมาย "ลิเก" ว่าเป็นมหรสพอย่างหนึ่ง มาจากชวา มาลาโย เรียกว่า "ยี่เก" ก็มี และตามพจนานุกรมไทยฉบับของแพร่พิทยา พ.ศ. 2504 ว่าลิเกคือ การมหรสพอย่างหนึ่งมักจะแสดง เรื่องจักรว วงศ์ มีบทเจรจาสลับการร้องกลอนคั้น เรียกว่า "ยี่เก" ก็มี

ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ 2522:13-39) ได้เขียนหนังสือเรื่อง "ลิเก" ว่า ลิเกมาจากคำว่า "ซาคูฮูร์" (Zakuhur) เป็นภาษาฮีบรูใช้เรียกพิธีสวดทางศาสนาเมื่อหลายพันปีมาแล้ว เป็นการหาสมาธิสวดสรรเสริญพระเจ้าเป็นเจ้าของชาวฮีบรู ต่อมาชาวมุสลิมนำมาใช้เป็นภาษาของตน (อาหรับ) ว่า "ซิกิร" หรือ "ซีกิร" เพื่อใช้พิธีสวดสรรเสริญพระเจ้าอัลล้าห์ คำว่า "ซิกิร" ต่อมาเสียงเปลี่ยนเป็น "คยิกิร" ภายหลังพิธีนี้กลายมาเป็น การแสดงเพื่อความบันเทิง สถานที่เปลี่ยนจากสุเหร่ามาเป็นภัตตาคาร ต่อมาพวกอิหร่านนำมาที่ ประเทศอินเดีย ในสมัยราชวงศ์โมกุล เรียก เพี้ยนเป็น "คยิกิร" นำมาเผยแพร่ในเกาะสุมาตราชวาและแหลมมลายู ต่อมาคนพื้นเมืองเรียกเพี้ยนเป็น "คยิกิร" แพร่หลายเข้ามาในภาคเหนือจนถึงจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาสและสตูลในภาคใต้ของประเทศไทยแล้วเปลี่ยนเสียงเรียกตามภาษามาเลยถิ่นว่า "คยิกิร" เพราะฉะนั้นประวัติศาสตร์ความเป็นมาของลิเกในประเทศไทย เดิมลิเกเรียกว่า "คยิกิร" ซึ่งเป็นการสวดบูชาพระเจ้าอัลล้าห์ ที่ได้เข้ามายังประเทศไทยโดยพวกมุสลิมที่ เข้ามารับราชการเป็นนักเทศน์ชั้นที่ในราชสำนักอยุธยา ต่อมาคำว่า "คยิกิร" เพี้ยนมาเป็น "ยี่เก" อันเป็นคำในภาษามาเลย ถิ่นที่ชาวไทยมุสลิมในจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส สตูล ลิเก เป็นการแสดงที่แพร่หลายมาจากภาคใต้โดยชาวไทยมุสลิมซึ่งนิยมการแสดงชนิดนี้มานานก่อน พ.ศ. 2423 อันเป็นหลักฐานทางเอกสารที่เก่าที่สุดที่ลิเกมีแสดงในกรุงเทพฯ ลิเกสมัยนั้น เป็นการแสดงเชิงศาสนาอิสลามประกอบดนตรี เพื่อความเป็นสิริมงคล ต่อมาลิเกแยกตัวออกเป็น ละอูเยา หรือละครสายหนึ่ง และมาเป็นอันดาเลาะหรือละครชุดสั้นๆ อีกสายหนึ่ง อันดาเลาะ เป็นชุดออกภาษาสั้นๆ ที่มีลักษณะของแต่ละเรื่องและต่อมา อันดาเลาะเจริญมาเป็นลิเกบันคนซึ่ง เนื้อหาเป็นเรื่องราวมากชิ้นจากนั้นก็กลายมาเป็นลิเกลูกบท คือมีเพียงคนร้องและลูกคู่ตกลอง รำมานา รับเท่านั้น โดยเพิ่มวงปี่พาทย์ ต่อมาก็รับเอาแบบแผนการแสดงนอกไปใช้ทั้ง เรื่อง เช่น เรื่อง ไชยเชษฐ์ สังข์ทอง อิเหนา และวิธีเล่นเกิดเป็นลิเกทรงเครื่อง ลิเกเปลี่ยนรูปลักษณะของการแสดง ไปไม่หยุดยั้ง โดยนากการแสดงที่กล่าวถึงเป็นที่นิยมในยุคนั้นมาคัดแปลงให้เข้ากับการแสดง เพื่อยังชีวิตให้รอด ดังที่ลิเก

พยายามนำเอา เพลงลูกทุ่งที่กำลังนิยมในปัจจุบัน ไปใช้ในการแสดงของตนบ้าง นอกจากนี้ เมื่อลิเก ไปแพร่หลายในถิ่นใดถิ่นนั้นเอาศิลปะการแสดงที่นิยมกันในท้องถิ่นนั้นมาผสมทำให้ลิเกกลายเป็นไปเช่น หมอลำหมู่หรือลิเกลาว ในอีสาน เป็นลิเกเขมร ในอีสานใต้

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช 2515:95) ได้เขียนไว้ในหนังสือ "นาฏศิลป์และดนตรีไทยของสถาบันคฤศศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์" ในหัวข้อ "ลิเก" ว่า "ลิเก" อาจจะเข้ามาในประเทศไทย ในสมัยอยุธยา โดยพวกมุสลิมจากเปอร์เซีย เพราะนักบวชนี้มาจากเปอร์เซีย พวกเจ้าเซ็นต์เข้ามาในประเทศไทย ได้รับพระราชูปถัมภ์มากมายเช่น คราวมีงานในพระราชวัง เจ้าเซ็นต์ได้เข้ามาสวดสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้า เพื่อถวายพระพรแด่กษัตริย์ เพลงที่ร้องเรียกว่า "คิเกร์" พวกนี้มีเสียงไพเราะมาก จึงเป็นที่นิยมของคนในวัง ต่อมาใช้ในงานมงคลต่างๆ เช่น หาดูวันเกิด ขึ้นบ้านใหม่และอื่นๆ ด้วยเหตุนี้ คนไทยจึงคัดร้องเพลง คิเกร์ มากขึ้น แรกๆ เป็นแบบมุสลิม ต่อมาคัดแปลงเป็นทานองไทย แล้วเรียก คิเกร์ เพียงเป็น ลิเก หรือ ยี่เก

1.2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของลิเก

วิมลศรี อุปรมัย (วิมลศรี อุปรมัย 2524: 162-166) ได้เขียนลักษณะของลิเกในหนังสือ "นาฏกรรมและการละคร" ว่า ลักษณะของลิเกนั้น มีดังต่อไปนี้คือ การออกแขก การร้อง การเจรจา การรำ การแต่งกายและเครื่องดนตรี

การออกแขก เดิมการแสดงลิเก เริ่มด้วยการออกแขกซึ่งถือว่าการแสดงเปิดโรง (การแสดงชุดก่อนที่จะแสดงละครเป็นเรื่องเป็นราว) การออกแขกแต่เดิม เรียกว่าชุดแรกครั้นนำมาชม แต่มีได้มีการครั้นนำมาชมจริงว่า แสดงออกมาอวยพร และบอกวัตถุประสงค์ของการแสดงในตอนนั้นให้คนดูทราบ แล้วจึงเริ่มรายการต่อไปตามขั้นตอนดังนี้

1. ปี่พาทย์ทำเพลง โหมโรงจบแล้วคนถือรำมะนา 2-4คน ออกมานั่งล้อมวง นั่งตีรำมะนาตรงหน้าเวที

2. แขกแต่งตัวนั่ง โจงกระเบณสวมเสื้อขาวสวมหมวกหนีบ กือเทียนไซ 1 เล่ม ออกมาร้องเพลงอวยพร ด้วยเพลงทานองต่างๆ หลายเพลง ชื่อเพลงซิมเซ บูหรั้นยาวาว

3. การชักแขก ซึ่งจะต้องอาศัยล่ามแปล โดยการใช้ภาษาไทยที่แขกพูด ไม่ชักทำให้เกิดความเห็นในแง่ตลกภาษาได้มาก ช่วยสร้างบรรยากาศของการแสดงลิเกที่จะเริ่มในโอกาสต่อไป

4. จบลงด้วยแขกร้องเพลง ส่งท้ายด้วยการลา

5. การออกแขกบางครั้ง ใช้วิธีการผสมผสานการเล่าเรื่อง เนื้อหาก่อนที่จะแสดง เพื่อความเข้าใจในเรื่องที่จะแสดงในวันนั้น

1.2.1 ลักษณะของการออกแขก

1. ประเภทการออกแขกหลังโรง (ลิเกภาคเหนือจะมีการออกแขกเฉพาะหลังโรง)
2. ประเภทการออกแขกประกอบรำเบิกโรง
3. การออกแขกอวตักตัวการออกแขกหลังโรง คือการออกแขกด้วยทำนอง เพลงซิมเซ ซึ่งขึ้นต้นด้วยคำ "เซ เห์ เซ เอ้" ฯ แล้วต่อกด้วยเพลงประจำคณะ แล้วลงท้ายด้วยเพลงซิมเซ อวยพรคนดู เป็นจบกระบวนการออกแขกประเภทนี้พวกลิเกจะช่วยกันร้องอยู่หลังโรง

การออกแขกประกอบรำเบิกโรง เป็นการออกแขกประเภทที่หนึ่งแล้วต่อกด้วยการรำหนึ่งชุกก่อนการแสดงลิเก การรำเป็นชุกสั้นๆ เช่น พลายชุมพลออกศึก ไนราบุชายันต์หรือหม่าราชวาน ซึ่งผู้แสดงล้วนเป็นเด็กจุกหมายเพื่อหัดให้ชินเวทีก่อนแสดงลิเกจริงๆ

การออกแขกอวตักตัว คือการออกแขกแบบที่สอง แต่เปลี่ยนจากการรำชุกเป็นชุกอวตักตัว แสดงทั้งโรง โดยการร้องเพลงประจำคณะแล้ว โต้โม่ก็แนะนำคาราไลเกแต่ละคน ผู้ถูกแนะนำแล้วก็เข้าโรง แต่ตัวแสดงต่อกก็ไม่ต้องเข้าโรง แสดงชุกระบำต่างๆ ในชุกประเภทเบิกโรงได้เลย

การออกแขกบางครั้งก็มีลักษณะเอาใจคนดู โดยการหาเพลงที่ลูกเลือกรบ้าน หรือลูกเสือแห่งชาติ เคยร้องเป็นและนิยมร้องกันได้แต่ละช่วงสมัยเช่น เพลงความเกรงใจ เพลงสกุศิฯ

แบบแผนการแสดงลิเกสมัยก่อนที่ตกทอดมาถึงสมัยนี้ก็คือการออกแขกแล้วก็มีการชอมมาจากผู้น้อยต่อผู้ใหญ่ ทั้งนี้เพราะการแสดงลิเกเป็นเรื่อง เป็นราวนั้น จำเป็นต้องแสดงไปตามบทที่ได้รับมอบหมาย ฉะนั้นจึงต้องชอมมาซึ่ง เป็นมารยาทอันดีงามอย่างหนึ่งของการแสดงลิเก

1.2.2 การถ่ายทอดความรู้ทางลิเก

ลิเกเป็นการแสดงที่ต้องการอาศัยทักษะ จึงต้องได้รับการฝึกหัดมา วิธีการฝึกหัดสองประการคือ หัดโดยตรงจากครูหรือพ่อแม่ อีกวิธีหนึ่งหัด โดยการแอบจามาปฏิบัติ เรียกว่า ครูฝึกสักจา

ขั้นตอนของการฝึกหัดคือ หัดร้อง เพลงลิเก คั่นกลอนสด เมื่อประสบความสำเร็จจึงเริ่มหัดรำ การฝึกหัดรำจะถือเอาวันครูเป็นหลักในการฝึกรำ

การร้องและการเจรจา การร้องและการ
เจรจาของลิเกมีลักษณะพิเศษคือ ใช้เสียงตั้งจึงมีเสียงสูงมาก ชายใช้เสียง
ขึ้นนาสิก มีการร้องเพลงไทย ในอัตราสองชั้น สลับปีพาทย์ รับคนละครากลอน
ยกเว้นการร้องต้น มีการร้องเพลงสองท่อนองในบทเดียวกัน มีการเจรจาเข้า
คำร้อง ให้ได้ความชัดเจน การเจรจามีจังหวะเนิบๆ ฟังได้ชัดเจน นิยม
ออกเสียง น เป็น ล และไม่พินิจกันกับการใช้ราชาศัพท์ให้ถูกต้อง

การร่า แรกเริ่มเดิมที ลิเกไม่มีการร่า ใช้แต่
การร้องและการเจรจาเป็นหลัก ต่อมาในสมัยปลายรัชกาลที่ 5 ลิเกเริ่ม
เอียงเข้าหาละครเอาเรื่องละครมาเล่น เอาปีพาทย์ละครมาบรรเลง แต่
การร่าของลิเก ไม่ได้มีคแบบแผนตามตัวอย่างละครร่า และเพิ่งจะมาถูกบังคับ
ให้ร่าถูกแบบแผนเมื่อ ปฏิวัติวัฒนธรรม พ.ศ. 2485 นี้เอง ปัจจุบันลิเกมีการ
ร่าน้อยมาก เพราะขึ้นอยู่กับคนคู่ด้วยเหมือนกัน ยังมีเพลงลูกทุ่งเข้ามาแทรก
ในลิเก ความจำเป็นในการร่า ก็ยิ่งน้อยลงไปทุกที

ท่าร่าลิเก ท่าร่าลิเกเพื่อใช้เป็นการสื่อสาร ใน
การแสดงท่าร่า มีด้วยกัน 12 ท่าคือ ท่ารัก ท่าโศก ท่าโอด ท่าซี ท่าพาคนิ้ว
ท่ามา ท่าไป ท่าค้าย ท่าคู่ครอง ท่าช่วยเหลือ ท่าเคือง ท่าโกรธ

1.2.3 การแต่งกาย

การแต่งกายของลิเก มีวิวัฒนาการที่
น่าสนใจมาก เพราะมีเอกลักษณ์ของคนเองมากกว่าเรื่องอื่นฯ และมีการ
เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งลิเกในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะ
ลิเกในปัจจุบันมีเครื่องแต่งกายของตนเอง ใครพอใจจะแต่งแบบไหนก็ได้
แต่ส่วนมากก็แต่งตามว ก้นไป ดังนี้ หัวมอญ มงกุฎเพชร สังกะสี เพชร
ผ้าคาด ท่างหู จี๋ ผ้าถุงไหมเมืองจีน สังกะสีเพชร เข็มขัด รัศมีสะโพก
ผ้ายกทอง กุ้งเท้า ก่าไลเท้าชุบโครเมียม เสื้อแขนยาวผ้าลูกไม้ปักเพชรในตัว
หูกสาวมานี้เป็นเครื่องแต่งตัวเฉพาะตัวพระ ซึ่งปกติจะมีแม่ยกอุบถัมภ์ ส่วน
ตัวนางนั้น แต่งกายแบบประมุข คืออย่างเช่นนางเอกบางคนไม่ยอม
แต่งเพชรเลยก็มี

1.2.4 เครื่องดนตรี ในการแสดงลิเกนั้น

เครื่องดนตรีมากขึ้นและผู้บรรเลงมีอิสระในการเลือกเครื่องดนตรี และเพลง
อยู่มากจึงยากที่จะกำหนดว่า เครื่องดนตรีชนิดใด ใช้เมื่อไร อย่างไร เท่าที่
ศึกษาพอสรุปได้ดังนี้

เครื่องดนตรีในการบรรเลงประกอบลิเก

<u>ชื่อเครื่องดนตรี</u>	<u>หน้าที่ในการแสดง</u>	<u>หมายเหตุ</u>
ระนาดเอก	เป็นเครื่องหลักที่ใช้บรรเลงคลอเวลา	
ฆ้องวงใหญ่	บรรเลงทำนองหลักของเพลง	
ฆ้องวงเล็ก	คี่ล้อและชดกับฆ้องวงใหญ่	
ระนาดทุ้ม	คี่ล้อและชดกับระนาดเอก	
ปี่ใน	ใช้เป่าประกอบเพลงสำเนียงไทย	
ปี่มอญ	ใช้เป่าประกอบเพลงสำเนียงมอญทางโศก	มีเสียงต่ำ บางครั้งก็ใช้ ปี่ในแทนโดย เป่าทางปากทาง เสียงกลางร้องรับ ไค้ทั้ง เสียงหญิง และ เสียงชาย ส่วนมากบรรเลง เดี่ยว
ปี่ชวา	เป่าประกอบเพลงสำเนียงแขก เข็กลูกทุ่ง และสากล	
ขลุ่ย	เป่าประกอบเจรจาบทโศก	
ฉาบ ฉิ่ง กลอง	ประกอบจังหวะและทำเสียงต่างว	
กรับ ตะโพนไทย		
ตะโพนมอญ		

1.3 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวิวัฒนาการของการแสดงลิเก
วิมลศรี อุบรมย์ (วิมลศรี อุบรมย์ 2524:166-167)

ได้เขียนถึงวิวัฒนาการของการแสดงลิเกที่ใช้คำว่านาฏคนตรีมาเป็นชื่อลิเก
ในหนังสือ "นาฏกรรมและการละคร" ว่าในปี พ.ศ. 2485 รัฐบาลจอมพล
ป. หิบูลสงคราม ได้ออกพระราชกฤษฎีกา กำหนดวัฒนธรรมทางการแสดง
ละคร คณะกรรมการได้แบ่งการละครของไทยออกได้ 3 ประเภทคือ

1. อุปรากร หมายถึง การแสดงที่หมายถึงเอาคนตรี และขับร้อง
เป็นสำคัญยิ่งกว่าบทบาทและเจรจา
2. นาฏกรรม คือคาพูดและบทบาทสำคัญ คนตรี และการ
ขับร้องเป็นสิ่งประกอบ
3. นาฏคนตรี คือ เฉลี่ยความสำคัญให้แก่คนตรี ขับร้อง คาพูด
และบทบาทเท่ากัน

เมื่อการแสดงลิเก ไม่จำกัดประเภทว่าจัดอยู่ในการแสดงประเภทใด จึงได้พยายามปรับตนเองให้สอดคล้องกับพระราชกฤษฎีกา ซึ่งพอจะใกล้เคียงกับนาฏดนตรี ซึ่งใกล้เคียงกับการแสดงลิเกมากที่สุด ฉะนั้นการแสดงลิเกจึงถูกเรียกว่านาฏดนตรี ตั้งแต่นั้นมา

ลิเกชายจริงหญิงแท้ นอกจากการปฏิบัติวัฒนธรรมในปี 2485 นั้นหาให้การแสดงลิเกซึ่งเคยมีผู้หญิงแสดง เป็นชาย หรือชายแสดงเป็นหญิง ต่อมาหลังจากปี 2485 แล้ว ลิเกก็ใช้ตัวแสดงเป็นชายจริงหญิงแท้มากขึ้น

สันติภพ เจน กระบวนหัก (สันติภพ เจน กระบวนหัก 2524:17) ได้กล่าวถึงลิเกชายจริงหญิงแท้ ไว้ในหนังสือ "มีเกจากคอกคินถึงหอมหวล" ว่าลิเกคณะคอกคิน เลือสง่า เป็นลิเกคณะแรกที่เล่นลิเกระบบชายจริงหญิงแท้ ในปีพ.ศ. 2485

1.4 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับลิเกที่มีผลต่อค่านิยมทางสังคมและศาสนา คร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (คร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ 2522:275-279) เขียนไว้ในหนังสือ "ลิเก" ว่า เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่า ละครของสังคมใดย่อมสะท้อนความนึกคิดของสังคมนั้น ลิเกเป็นมหรสพของประชาชน ซึ่งส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อย ภาษาของลิเกจึงตรงไปตรงมา สะท้อนความนึกคิดของสังคมออกมาอย่างแจ่มชัด ศิลปะภาษาของลิเกเป็นภาษาของการอุปมาอุปมัยเปรียบเทียบความคิด หรืออารมณ์ของคนได้อย่างเหมาะสมเจาะเพียงใด ก็ได้รับการยกย่องเพียงนั้น กลอนลิเกเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านและการศึกษาวัฒนธรรมคามประเพณีนิยมเป็นการศึกษาหารสแห่งวรรณกรรมนั้น ความธรรมดา กวีไทยแบ่งรสรสาคคือออกเป็น 4 จากพวกคือ

1. เสาวรส เป็นรสที่เกิดจากการชมความงามของวัตถุ ผู้คนหรือธรรมชาติ
2. นารีปราโมทย์ เป็นรสที่เกิดจากการเกี่ยวพาราสิ ไร่ ไร่ โลม ปฏิโลม
3. พิโรจราหัง เป็นรสที่เกิดจากการ คำห่อ เสียคสิ เขาะเย้ย
4. สัลลาบังคพิไสย เป็นรสที่เกิดจากความเศร้าโศก เสียใจน้อยใจ

จากการศึกษากาลอนลิเกพบว่า ในบางคากาลอนไม่สามารถจะจัดให้อยู่ในรสใดรสหนึ่ง เพราะมุ่งเพียงความขบขันเท่านั้น ผู้เขียนจึงจำเป็นต้องเพิ่มรสที่ 5 คือ รสตลก หรือ พงษ์นัยหรือรสา

นอกจากจะศึกษาภาษาของลิเก ความประเพณีนิยมของไทย เรายังสามารถวิเคราะห์เนื้อหาว่ากลอนลิเกเหล่านั้นให้สาระสำคัญที่สื่อความหมายต่อคนดูอย่างไรบ้าง ในด้านศีลธรรม จริยธรรม สังคม และการเมืองและในขณะเดียวกัน กลอนเหล่านั้นก็สะท้อนความคิดของสังคม ระดับพื้นฐานของประเทศ ได้ปรากฏชัดเจนดังตัวอย่างเช่น

พระหทัยหาลเริ่มไผ่หา เห็นความจริงแจ้งกระจะ เราโกรธเคือง เขาแล้วสั่งฆ่า ไม่ควรอาทรสังวรณ์ในกาม ไม่ว่าสำนักงานไหน งานจะสะดวกอยู่กับที่ ความโลภโกรธหลง เป็นองค์ประกอบ เสถียรภาพจะเป็นอัมพาท ผู้นำครอบครัวหาตัว เป็นพิษ พระพุทธรูปองค์ทรงสอนไว้ ประสงค์สิ่งใดอย่าได้อาวรณ์ อยากมีรักสมัครสมาน อยากตั้ง เค่นเป็นบัณฑิต ถ้าอยากเป็นคนมีราคา (จากการแต่งสक्तिให้เพื่อนजाไปเล่น โขย ณรงค์ บุญศรี)	เกิดดวงปัญญาชัทธิยะ หาความโมหะล่องหน เพราะตัวคันทหา เหนอหาม อุยทธิธรรมท่อมหัน หากมีเจ้านายเป็นอย่างนี้ เกิดความอับริษี พังปน ให้เสียระบอบปฏิบัติ ไม่มีทางมล็ดพอนหัน ครอบครัวก็บิค เสียผล จง เป็นผู้ให้เขาก่อน สิ่งนั้นจะย่อนทอนคัน ต้องรู้จักการสร้างมิตร ต้องรู้จักคิขวายชน ต้องรู้จักค่าของคน
---	--

กลอนสक्तिเพียงกลอนเดียวก็สะท้อนให้เห็นความคิดของผู้แต่งว่าเข้าใจพุทธปรัชญาอย่างลึกซึ้ง เห็นความโลภ โกรธ หลง เป็นตัวสร้างความอุยทธิธรรมในสังคม ทำให้สังคมเป็นอัมพาท ตกเป็นทาสอาภรณ์ของผู้นำ ไม่ว่าจะระดับครอบครัว หรือสำนักงาน หรือแม้แต่ชาติก็อาจพินาศลงได้ จึงควรหัดเป็นคนเห็นใจผู้อื่น รู้ค่าของคนร่วมงาน จึงจะเป็นผู้เจริญ จะเห็นได้ว่ากลอนบทนี้ สื่อความหมายด้านศีลธรรม จริยธรรม และสังคมในทางสร้างสรรค์ได้อย่างบริบูรณ์

ว. ชยางกูร (ว. ชยางกูร 2510:44) ได้เขียนในหนังสือ สังคมศาสตร์ปริทัศน์ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 ในหัวข้อ "บ่อเกิดของลิเก" ว่าบทหนึ่งในคอกสร้อยกรมศึกษาพ.ศ. 2480 เป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ความว่า

บทเอ๋ยบทคอกสร้อย จงร้องเล่นเป็นเวลาผ่อนฮ่าเฮ อันยี่เกลวามกตลก เล่น ไม่ควรจะจกจาเป็นคารา	ใช้แต่งให้เด็กน้อยเจ้าสรวยเส แทนลานาติเกที่จามา ราเต้นสิ้นอายุชายหน้า มันจะพาเสียคนบ่นปี่เอย
--	---

จากบทออกสร้อยนี้ ว. ชยางกูร ได้กล่าวว่า เป็นตัวอย่าง บทออกสร้อยความหมายในด้านหลาย แต่ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ 2522:280) ได้กล่าวไว้ว่า ตัวตลกเป็นบุคคลที่จะใช้สื่อความหมาย หรือส่งสาระสำคัญให้แก่คนดูได้เป็นอย่างดี เพราะตัวตลกนั้นคนดูศรัทธาว่าเป็นคนฉลาด และมีความรู้สึกใกล้ชิด เป็นกันเองกว่าตัวอื่น ดังนั้นตัวตลก จึงเหมาะที่สุดที่จะใช้ในการส่งสารที่สำคัญไปสู่ประชาชน

1.5 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

ประสิทธิ์ ภาพยนตร์ (ประสิทธิ์ ภาพยนตร์ 2518:178) ได้เขียนไว้ในหนังสือ "แนวศึกษาวรรณคดี ภาษาการวิจารณ์และการวิจารณ์" ในหัวข้อ "วรรณคดีกับวัฒนธรรม" ว่าลิเกเป็นศิลปะพื้นบ้านไทย และถือว่าเป็นศิลปวัฒนธรรมไทยด้วย เพราะวัฒนธรรมคือ ธรรมเนียมหรือ วิถีชีวิตของคน ได้แก่ความคิดความเชื่อ การกระทำและความเป็นอยู่ทั้งหลายของคน ซึ่งปฏิบัติสืบต่อกัน มาหลายชั่วอายุคน

ขจร บัระวงศ์ (ขจร บัระวงศ์ 2523:64) ได้กล่าวถึงลิเกในฐานะเป็นนักศึกษาศาสตรบัณฑิต บัณฑิตจากมหาวิทยาลัยพายัพ ไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง "การประกาศพระกิตติคุณโดยการแสดงลิเก" ว่าลิเก เป็นศิลปวัฒนธรรมไทยที่คนไทยทุกคน ควรรักษาไว้เป็นเอกลักษณ์ของคนไทย เหมือนพ็อนเล็บของภาคเหนือ การรำเซิ้งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และการรำนโหรราชของภาคใต้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงถึงศิลปวัฒนธรรมไทย เพื่อเอาไว้ให้คนต่างชาติหรือนักทัศนาจรได้ชม

พระยาเพชรบาณี (ตรี) (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุรังษานุภาพ 2505:266) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ สำนวนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 17 ว่าคนที่ชอบดูลิเกไม่เอาใจใส่ในการขับร้องพ็อนรา หรือเพลงปี่พาทย์ ชอบแต่ 3 อย่างคือ ให้แค้นตัวสวยอย่างหนึ่ง ให้เล่นชบชั้นอย่างหนึ่งกับเล่นให้เร็วทันใจอย่างหนึ่ง ถ้าฝืนความนิยมคนก็ไม่ชอบดู นอกจากนี้ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ได้กล่าวไว้ว่า พระยาเพชรบาณี (ตรี) เป็นบุคคลที่เริ่มสร้างลิเกวิก

ผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ (หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ฉบับวันจันทร์ที่ 24 กุมภาพันธ์ 2529 หน้า 20) กล่าวว่า จากการสอบถามบุคคลในวงการลิเกหลายระดับตั่งแต่นั้นกระนาคร นางเอก พระเอก ฯลฯ ได้ข้อมูลเกือบจะตรงกันว่า ปัญหาของลิเกนั้น มาจากภาวะเศรษฐกิจ ผู้คนรุ่นใหม่ก็ไม่สนใจลิเก หันไปหาศิลปะบันเทิงคอนเสิร์ต ของวงดนตรีคิงส์ มากกว่า แต่ถ้าเศรษฐกิจดีขึ้นก็คงจะหาให้ การแสดง ศิลปะพื้นบ้านเหล่านี้ กลับมาเฟื่องฟูได้อีกครั้งหนึ่ง

สุวรรณี อุคมผล (สุวรรณี อุคมผล 2528:201) ได้กล่าวถึง ลีเกในหนังสือวรรณกรรม การแสดงของไทยว่า ลีเกเป็นที่นิยมของชาวบ้าน นอกจากนั้นยังให้ประโยชน์อื่นๆ เช่น ใช้อบรมสั่งสอนให้คนหาความดี สอนชีวิต ในการครองเรือน เช่น เกี่ยวกับการคุมกำเนิด นอกจากนั้น ยังสอนให้รักชาติ บางครั้งอาจจะใช้ลีเกเกี่ยวกับการเมือง การปกครอง หรือใช้ลีเกหาเสียง ผู้แทนราษฎร เป็นต้น

ภาษาที่ลีเกใช้ เป็นภาษาง่ายๆ ที่ชาวบ้านสามารถเข้าใจง่ายได้ทันทีบางครั้ง ภาษาก็เป็นแบบสองแง่สองมุม เพื่อให้คนดูพอใจ แต่บางครั้งก็ไม่พอเพราะมีราชาศัพท์บางครั้ง แม้จะผิดพลาดแต่ก็ไม่ถือเป็นข้อบกพร่อง เพราะเป็นสรวนสรวลสำหรับการเล่นลีเก เช่นกลางวันก็เป็นกลางวัน แม้ผิดแต่ก็พอจะเข้าใจได้

ศุภพร กันวิริชโยธิน (หนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ ฉบับวันจันทร์ที่ 11 สิงหาคม 2529 หน้า 27) ได้สัมภาษณ์ พงษ์ โสพิศศิลป์ ศิลปินพื้นบ้าน ที่มีชื่อเสียงวัย 60 ปี พงษ์ โสพิศศิลป์ ได้รับการยกย่องจากกรมการ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งชาติในปี พ.ศ. 2529 ว่าเป็นผู้ที่อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน มาจนถึงปัจจุบันนี้ แต่เขาก็กล่าวว่า การเล่นลีเกไม่สามารถที่จะเลี้ยงชีพได้เหมือนสมัยก่อน ดังนั้น เขาจึงยึดอาชีพหลักคือซ่อมนาฬิกา อย่างไรก็ตาม ลีเกนั้นจะไม่มีวันสูญหาย เพราะทุกวันนี้คนหนุ่มสาว บ้างก็แสดงความรู้สึกสนใจในลีเกซึ่งเป็นศิลปะพื้นบ้าน ที่ได้รับคหาคมาแม้จะมีความจริงว่า ลีเกนั้นคือการแสดงเพื่อให้นักสนใจ เพื่อความอยู่รอด ทั้งในด้านการเงินและชื่อเสียง แต่สมัยปัจจุบันนี้ จะเล่นลีเกเพื่อความสนุกสนานและหาเงินพิเศษ ไม่ใช่เล่นเป็นอาชีพและถือเป็นอาชีพรองเท่านั้น นอกจากนี้เขายังกล่าวอีกว่าลีเกเป็นมหรสพอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในสมัยก่อน โดยเฉพาะย่านแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองบางกอกน้อย บางกอกใหญ่ ซึ่งมีพิธีต่างๆ เช่นพิธี โคนจุก บวชนาค และพิธีอื่นๆ ที่ทำกันในวัดแคสมัยนี้ เด็กๆ ไม่นิยมโคนจุก และงานวัดก็มึนน้อย

จากเอกสารงานวิจัย ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ถึงแม้ลีเกจะจัดว่า อยู่ในวงแคบ แต่ลีเกก็สร้างความสนใจให้แก่บรรดานักวิชาการต่าง ๆ ซึ่งนักวิชาการเหล่านี้ได้เล็งเห็นว่า นับวันลีเกมีแต่จะสูญหายไปจากความนิยมของประชาชน นักวิชาการเหล่านี้จึง ได้พยายามค้นคว้าเรื่องราวของลีเกและพยายามให้คำว่า "ลีเก" อยู่ในความทรงจำและอยู่ในคำนิยมของคนไทยตลอดไป

จะเห็นได้ว่า นักวิชาการต่างๆ จะเขียนเกี่ยวกับลิเกในภาคอื่นๆ แทบทั้งสิ้น ไม่ปรากฏว่าใคร หรือหนังสือเล่มใด จะกล่าวถึงลิเกในภาคเหนือ ดังนั้นผู้วิจัย ได้เล็ง เห็นความสำคัญของปัญหาที่ว่าลิเกจะยังคงอยู่ในความนิยม ของประชาชนและลิเกสามารถสื่อค่านิยมในด้านสังคมและศาสนาหรือไม่ ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัย จึงต้องการศึกษาปัญหาเหล่านี้ โดยการวิจัยเรื่องราว ของลิเกในภาคเหนือ

2. การสัมภาษณ์หัวหน้าคณะลิเกในล้านนา ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์คณะลิเก 10 คณะ

- ดังนี้
- 2.1 ลิเกคณะมีชัยนาฏศิลป์
89 หมู่ 5 ต.หางคอง อ.หางคอง จ. เชียงใหม่
 - 2.2 ลิเกคณะแก้วเสียงทอง
79 หมู่ 2 ต.หารแก้ว อ.หางคอง จ. เชียงใหม่
 - 2.3 ลิเกคณะ ส.สันคะยอม 2
36 หมู่ 3 ซอยข้างสถานีทดลองข้าวสันป่าคองบ้านสันคะยอม
ต.มะขามหลวง อ.สันป่าคอง จ. เชียงใหม่ โทร. 311072
 - 2.4 ลิเกคณะสุทัศน์ศิลป์
133 ต.มะขามหลวง อ.สันป่าคอง จ. เชียงใหม่
 - 2.5 ลิเกคณะสมานนาฏศิลป์
18 ต.มะขามหลวง อ.สันป่าคอง จ. เชียงใหม่
 - 2.6 ลิเกคณะวันชัยบารมี
194 ซ้างโรงเรียนวัดสารภี อ.สารภี จ. เชียงใหม่
 - 2.7 ลิเกคณะสมชายนาฏศิลป์
152/4 ปากก่อง อ.สารภี จ. เชียงใหม่ โทร. 321044
 - 2.8 ลิเกคณะสุคติใจนาฏศิลป์ หน้าโรงเรียนวัดหนองหมู อ.
อ.เมือง หน้าโรงเรียนวัดหนองหมู อ.เมือง จ. ลำพูน
 - 2.9 ลิเกคณะขวัญชัยนาฏศิลป์
225 ซ้างวัดสุพรรณรังษี ต.ในเมือง อ.เมือง จ. ลำพูน
 - 2.10 ลิเกคณะมหาวิทยาลัยพายัพ
สถาบันคริสเตียนนิเทศสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยพายัพ
ตู้ ป.ณ. 48 อ.เมือง จ. เชียงใหม่

3. สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญคือ

นายบุญช่วย บัวระวงศ์ อายุ 51 ปี อดีตเคยเป็นพระเอกลิเกและหัวหน้าคณะ เป็นคนจังหวัดลำพูน นายบุญช่วยเป็นคนที่มีความประสพการณ์และคลุกคลีอยู่กับลิเกมาเป็นเวลา 35 ปีมาแล้ว จากการสอบถามนายบุญช่วย บรรดา ลูกวง และนักแสดงลิเกทุกคนจะเรียกนายบุญช่วยว่า "พ่อช่วย" ซึ่งถือว่าเป็นที่เคารพนับถือของบรรดานักแสดง นายบุญช่วย เคยเป็นหัวหน้าคณะ ลูกวง และผู้กำกับการแสดง ปัจจุบันเป็นผู้สอนและแต่งบทลิเก รวมทั้งกำกับให้กับมหาวิทยาลัยพายัพเชียงใหม่ ซึ่งลิเกมหาวิทยาลัยพายัพ เริ่มขึ้นจากนักศึกษา

คนหนึ่งร่วมกับอาจารย์ท่านหนึ่ง ได้นำลิเกมาทดลองแสดง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิชาในคณะศาสนศาสตร์ ผลที่ได้รับคือ ได้รับการคอบสนองจากผู้ชมทั้งที่เป็นคริสเตียนและไม่เป็นคริสเตียน อีกทั้งเนื้อหาที่แสดงก็สื่อถึงธรรมของพระเจ้าให้ประชาชนเข้าใจและเป็นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย

ภาพที่ 1 นายบุญช่วย บัวระวงศ์ อธิการเอกวิเทศศึกษาที่เป็นพิธีกร ช่วงพักครึ่ง การแสดงลิเกของมหาวิทยาลัยพายัพ

นายบุญช่วย บัวระวงศ์ ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับลิเกในล้านนา ดังนี้

3.1 ประวัติของลิเก

นายบุญช่วยกล่าวว่า ประวัติของลิเกในล้านนา ทราบเพียงว่าลิเกเป็นของอิสลาม โดยมีลิเกในภาคกลางนำมาเล่นก่อน ต่อมาสมัครลิเกนามาสอนในเชียงใหม่และลาหูน ลิเกเริ่มมีคนนิยมมากที่สุดในช่วง พ.ศ. 2488-2521 หลังจากนั้นลิเกค่อยๆซบเซาลง บรรดาเจ้าภาพในงานต่างวาดลอดทั้งวิก ก็ไม่มีคนสนใจสาเหตุเพราะ เศรษฐกิจ เช่น สิ่งของราคาแพง ราคาค่าจ้างสูงขึ้น เจ้าภาพก็ไม่กล้าหาลิเกไปแสดง ก็หันไปสนใจมหรสพอย่างอื่นคือ ภาพยนตร์ คนตรี มวย ราวงและโทรทัศน์ซึ่งราคาถูกลงกว่า เป็นต้น

3.2 วิธีฝึกหัดลิเก

วิธีฝึกหัดลิเกนั้น เริ่มกันด้วยการขึ้นครู (มีขันตั้ง) ค่าครู 6 บาท ค่าสมนาคุณแล้วแต่จะตกลงกัน ต่อจากนั้นจะมีการคิมน้ำสาบานสาปแช่งเพื่อมิให้ศิษย์ทรยศต่อครูบาอาจารย์ วิธีฝึกหัดจะเริ่มฝึกปรำก่อน จากนั้นฝึกร้องและมาคัดเลือกตัวผู้แสดงว่า ใครเหมาะสมที่จะแสดงเป็นตัวอะไร แล้วจึงมาบลูกโรงซ้อมการแสดงอย่างน้อยสามเดือน จึงจะเริ่มเล่นลิเกเป็นอาชีพได้ และเมื่อถึงขั้นที่ลูกศิษย์คนไหนที่ครูคิดว่าเก่งแล้วและสามารถสอนคนอื่นได้ครูจะหาพิธีฉลองหัว โดยให้หัวกาบี่ครอบ ที่กล่าวมานี้เป็นกรฝึกหัดลิเกทั่วไป สำหรับการฝึกหัดลิเกที่มหาวิทยาลัยพายัพนั้น จะเริ่มด้วยการหัดร้อง หัดปรำ แล้วถึงจะเริ่มแสดงแต่วิธีการกำกับนั้นแตกต่างกันคือ ลิเกทั่วไป นั้นผู้กำกับจะลงรายชื่อว่าใครแสดงเป็นอะไร จากนั้นเล่าเรื่องให้ฟังและเป็นหน้าที่ของนักแสดงที่จะต้องสรรหาเพลงลิเกเองหาบทเจรจาเองคั้งนั้น จะเห็นได้ว่าลิเกอาชีพยังมีข้อผิดพลาดบ้าง เช่นภาษาที่ใช้ในการแสดงนอกจากนั้นลิเกอาชีพไม่ต้องมีการซ้อมก่อนการแสดง ส่วนลิเกมหาวิทยาลัยพายัพนั้น ไม่ใช่นักแสดงอาชีพจะมีการซ้อมก่อนการแสดงเพื่อความไม่ผิดพลาด และการแสดงไม่มีคยาคเพราะมีการเตรียมตัวมาก่อนแล้ว สรุปแล้วลิเกมหาวิทยาลัยพายัพ เป็นลิเกในกรอบนั่นเอง คือมีบทสำหรับท่องจำ

ภาพที่ 2
ก่อนจะมีการ
แสดงลิเก จะ
มีการรำยรา
อวยพรก่อน

ภาพที่ 3 หลังจากนั้น
ได้เล่าถึงชีวิตส่วนตัว
อาจารย์ขจร ไบนา

ภาพที่ 4 และรายการสุดท้ายก็จะเป็นการแสดงลิเก

3.3 ลิเกสมัยดั้งเดิมชอบแสดงเรื่องอะไร

สมัยก่อนลิเกจะแสดง เรื่องจักรรา วงศ์ฯ โดยเฉพาะตอน กลางวันลิเกจะแสดง เรื่องธรรมชาดก เช่น หงส์หิน บัวระวงศ์หงษ์อำมาตย์ จาบาลีคัน และหมาชนค้ำ เป็นต้น

3.4 ลิเกในสมัยก่อนกับลิเกในสมัยปัจจุบันมีความแตกต่างกันอย่างไร

ลิเกสมัยก่อนเล่นตามแบบฉบับของลิเก คือมีการพ้อง การรา คำพูดแต่ละคำ ใช้บทบาทประกอบ เรื่องที่แสดงก็ล้วนแล้วแต่มีคติธรรม สมัยนี้เอาละครเข้ามาแทรกไม่ค่อยมีบทบาท เรื่องที่แสดงก็มาแบบสมัยใหม่ เป็นเรื่องรักๆ ใคร่ๆ ไม่ค่อยมีคติธรรม ใครอยากจะเล่นลิเกขอให้ร้อง เพลง ได้ กล้าแสดงออกก็ เป็นเล่นได้ สมัยก่อนกว่าจะเป็นลิเกได้ ยาก เหนียว กับสุบผืน พระเอกสมัยนี้ ยังสู้เสนาในสมัยก่อนไม่ได้ (เฉพาะภาคเหนือช่วงบน 8 จังหวัด) แต่ลิเก ตั้งแต่สุโขทัย พิษณุโลกอุตรดิตถ์ลงไป เขายังรักษาเอกลักษณ์ของลิเก ไว้อยู่ ส่วนลิเกมหาวิทยาลัยพายัพนั้น เห็นว่าลิเกสมัยนี้ไม่ค่อยมีบทบาท

จึงคิดที่จะยังคงรักษาเอกลักษณ์ของลิเก คือมีการพ้อง การรา เป็นบทบาท เนื้อหาที่แทรกคตินิยมทุกเรื่อง เช่น เรื่องสาวน้อยสนานิบาบ เรื่องนี้สอนให้อภัยซึ่งกันและกัน

3.5 ถ้าหากว่าลิเกในสมัยก่อน กับลิเกในสมัยปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงแล้วทำไมถึง เป็นเช่นนั้น และสมัยนี้คนดูชอบดูลิเกแสดง เรื่องแบบไหน มีความแตกต่างจากสมัยก่อนหรือไม่

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงของลิเก ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของผู้ชมก็มีส่วน ผู้ชมสมัยนี้ชอบดูแบบรวดเร็วทันใจ ถ้าจะมาเอาแต่ร้องแต่รำ ผู้ชมมักจะกล่าวเป็นเสียงเดียวว่า นานรู้เรื่อง ส่วนทางด้านลิเก ต่างก็แข่งขันกันประยุตเอาเรื่องจากภาพยนตร์จากละครมาแสดง การร้องเพลงลิเกลดน้อยลง ไม่รา ใช้แต่บทบาทบ้างเล็กน้อย เป็นการเอาใจผู้ชม เช่น การขี่ม้า ยิงปืนบนเวที ซึ่งกว่านั้นยังจัดฉากประกอบเวที เช่น ฉากน้ำตก ฉากภูเขา นอกจากนั้นยังมีดนตรี และพลอโซว์แสดงประกอบอีกด้วย สรุปแล้วทั้งคนดูและลิเกต่างก็หันมาสนับสนุนลิเกแนวใหม่ (ประยุต) จึงเป็นเหตุให้ลิเกลืมนึกถึง เอกลักษณ์ของลิเก

3.6 ปัจจุบันนี้ ผู้ชมมากหรือลดลง

ปัจจุบันนี้ ส่วนมากแล้วผู้ชมจะลดลง ด้วยสาเหตุ

2 ประการคือ

1. เจ้าภาพไม่กล้าหาลิเกไปแสดง เพราะราคาสูงกว่าภาพยนตร์คนตรี
2. ลิเก เอาแต่พัฒนาการแสดงแบบใหม่ จึงลืมนึกถึงการแต่งตัวและบทบาทให้สมกับคำว่า "ลิเก" ซึ่งเป็นการไม่อนุรักษ์เอกลักษณ์ของลิเก จึงทำให้ผู้ชมที่ชอบแบบสมัยก่อน ไม่อยากดูแต่ถ้าจะมีลิเกดี มาจากภาคกลาง แถบภาคเหนือช่วงว่างมาแสดงรู้สึกว่าคุณจะเขอะ งานบอยเดี่ยวนี้ คนหนุ่มจะดูพลอโซว์และคนตรี จากนั้นก็จะไปดูรางวัลหรือภาพยนตร์ หนุ่มๆ จะไม่สนใจดูลิเก เลย ส่วนคนแก่ก็ เอื่อมระอาเมื่อเห็นพลอโซว์

ภาพที่ 5 จำนวนผู้ขมลิเกคณะ ส. สันตะยอม 2 ที่วัดแม่สารบ้านทอง
อาเภอเมือง ลาดพูน เมื่อวันที่ 4 เมษายน 2529

ภาพที่ 6 อีกภาพหนึ่งของผู้ขมลิเกคณะ วันชัยบารมี แสดงที่
หน้าวัดแม่สอย อาเภอจอมทอง เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2529

3.7 สถานที่ในการแสดงลิเก ส่วนมากจะแสดงที่ไหนช่วงใด และโอกาสใด

สถานที่ในการแสดงลิเก ส่วนมากจะแสดงตามวัด โรงเรียน และในโอกาสที่เขามีการเปิดตลาด ก็จะมีลิเกแสดง โอกาสที่แสดงลิเกนั้นโดยมาก จะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ไปจนถึงเดือนมิถุนายน เมื่อถึงเข้าพรรษาลิเกจะเริ่มมีการไหว้ครู (เลี้ยงครู) จากนั้นก็หยุดพักการแสดง จนถึงออกพรรษานอกจากจะมีงานพิเศษที่จะมีลิเกออกแสดง เช่น งานศพ งานแก้บน

สำหรับตัวนายบุญช่วย กล่าวว่า ในช่วงที่นายบุญช่วยประกอบอาชีพลิเกประมาณ พ.ศ. 2500 นั้น ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ถึงมิถุนายน แทบจะไม่ได้พักผ่อนเลย นอกจากช่วงหน้าฝนเท่านั้น

ในด้านการแสดงลิเกตามวัดสมัยก่อน ปีวิกแสดงตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนมกราคมนอกเหนือจากนั้น เป็นงานบลิ๊ก คำว่างานบลิ๊ก ก็คืองานบอย งานฉลอง งานบลิ๊กเป็นภาษาลิเก งานบลิ๊กนี้ นักแสดงได้ค่าตัวสูง ส่วนงานวิกจะได้ค่าตัวน้อยกว่า ลิเกนั้นจะมีปัญหาต่างๆ ก็เพราะงานวิกคือหัวหน้านาลิเก เข้าวิกไม่ได้มุ่งจะเอาค่าอะไร เพียงแต่ต้องการกักตัวลิเกไว้ ถ้าไม่เช่นนั้นจะไม่หันคณะอื่นสมัยก่อนนั้น ลิเกไม่ค่อยอยู่ประจำคณะจะผสมโรงกันเรื่อยไป อย่างเช่น ตัวนายบุญช่วยเอง ให้สัมภาษณ์ว่า ผ่านการแสดงมากกว่า 10 คณะแล้ว และไม่เคยมีสัญญาผูกมัดคณะใด แต่ถ้าคณะไหนมาคิดต่อมิดจากนั้นก็จะไปกับคณะนั้นๆ ความลำบาก

ภาพที่ 7 สถานที่แสดงลิเกจะแสดงที่หน้าวัด

ภาพที่ 8 สถานที่แสดงลิเกที่บริเวณหน้าวัด

3.8 ในการแสดงลิเกแต่ละครั้ง เลือกเรื่องแสดงหรือไม่ การแสดงลิเกเป็นเรื่องสำคัญที่สุด คือจะต้องพยายามอย่าให้เรื่องซ้ำกัน หรือแสดงใกล้กันกับสถานที่ที่เคยแสดง เรื่องนั้นไปแล้ว ประการสำคัญที่สุด จะต้องถามใจเจ้าภาพหรือชาวบ้าน คนดูแต่ละบ้าน ไม่เหมือนกัน บางบ้านชอบดูเรื่องศีลธรรม บางบ้านชอบเรื่องรัก โศก คลล โลกโผน ถ้าเราไม่ถามเจ้าภาพ เราก็จะส่งสายออกไปสืบ อย่างเช่นเมื่อไปแสดงลิเกวิก เราก็ถือโอกาสถามคนดูตอนที่เราหยุดประกาศเรื่องในวันต่อไป

3.9 ลิเกได้ทุนมาจากไหน ที่จะจ่ายแก่ลูกน้อง

ในฐานะที่คลุกคลีกับลิเกมานาน นายบุญช่วยยกเล่าว่า ลิเกโดยมากคอนแรกก็ใช้ทุนของตนเอง เล็กๆ น้อยๆ แต่พอมีชื่อเสียง ก็มีการพัฒนาอุปกรณ์ให้มากขึ้น โดยได้ทุนมาจากการแสดงนั่นเอง ในด้านค่าจ้างลิเก นายบุญช่วยยกเล่าว่า สมัยที่ยังเป็นเด็ก ค่าจ้างคณะลิเกคืนละ 80-100 บาท ส่วนค่าตัวผู้แสดงประเภทที่หนึ่ง เช่น พระเอกนางเอก มีอระนาท มีอกลอง ตัวอิจฉา ตัวคลกนั้น เพียง 3 บาท ประเภทที่สองคือ ตัวประกอบเพียง

1.50 บาท ค่อมามากประมาณ 10 ปี เมื่อนายบุญช่วย ออกแสดง ได้ค่าจ้าง ประเภทที่หนึ่ง เป็นเงิน 6 บาท ค่าจ้างลิเกคืนละ 200-350 บาท จนกระทั่ง เข้ามาในยุคพ.ศ. 2500 ลิเกค่อมมีชีวิตชีวาขึ้นราคาจ้างคืนละ 800-1,500 บาท ค่าตัวประเภทที่หนึ่ง 20 บาท ประเภทที่สอง 10 บาท จากนั้นจาก 800-1,500 บาท มาเป็น 1,800-2,000 บาท ค่าตัวแสดงก็ 40-50 บาท และจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ ค่าจ้างลิเกคืนละ 2,500-3,500 บาท ค่าตัวก็เพิ่ม มาเป็น 70-100 บาท ส่วนลิเกสถาบันคริสเตียนนิเทศสัมพันธ์ มหาวิทยาลัย พายัพนั้นนักแสดงมีเงินเดือนประจำทุกคน เพราะนักแสดงเหล่านี้ ส่วนมากจะ สำเร็จปริญญาทั้งนั้น

3.10 ระเบียบของลิเก

นายบุญช่วยกล่าวว่า ถึงแม้อาชีพลิเก จะถูกมองไปในแง่ ค่างว นานา แต่ลิเกก็ยังอยู่กันเป็นหมู่ มีขอบเขตเหมือนกัน ผู้หญิงจะค่อนข้าง ว่างในโรงและ ไทชมากชาย ไทชจะนอนข้างนอก ยกเว้นที่เป็นครอบครัว

3.10.1 กลอง - ใช้เป็นสัญญาณ โดยมีกฎดังนี้คือ ถ้าตี เพื่อเรียกรับประทานอาหาร จะตีหกที, เวลา ประชุม, ตีเก้าที และถ้าหากมีเหตุการณ์ที่ ไม่ค่อยดี ก็จะใช้กลอง เวลาทานอาหาร คอนเข้าห้ามทานก่อนถวายพ่อแก่หรือที่เรียกว่า หัวถวาย ผู้ถวายจะต้องมีคากวาย ถ้าถวายแล้ว ยัง ไม่ได้ลา ก็ยังทานไม่ได้ คำว่าลาหมายถึงว่า ขออนุญาต

3.10.2 อุปกรณ์การแสดง - ในด้านอุปกรณ์การแสดง ถือว่าเป็นของมีครุทั้งนั้น เช่น กลอง ระนาด ดิ่ง ฉาบ ฉากใหญ่ ฉากเล็ก ไม้ คาน ใครจะ ข้ามไม่ได้ทั้งนั้น

3.10.3 เวลาไปแสดงลิเก - เวลาไปแสดงลิเก ก่อน ขึ้นโรงลิเกจะต้องบนบานศาลกล่าวแม่ธรณีเจ้าที่ เสียก่อน ค่อยจากนั้น ผู้อาวุโสจะเป็นผู้นำหัว พ่อแก่ขึ้นโรง พ่อถึงเวลาจะวันตกคืนประมาณ 18.00 น. จะต้องรื้อกลองส่งตะวัน (รื้อสามลา) ถ้าเล่นวิกห้ามทุกคนนอน ยกเว้น งานบวช พ่อคำมีคแล้วก็จะเริ่มโหมโรงประกอบ ด้วยรูปเทียน น้ำส้มบ่อย หัวหมากหัวพลู เงิน สำหรับพ่อแก่ 6 บาท สุรา 1-2 ขวด ขึ้นตั้ง ระนาดก็มี รูป เทียน เงิน 1.50 บาท การตั้งกานนี้ จะตั้งในวันแรกจนถึงวันสุดท้าย ของการแสดง แล้วถึงจะมีการลาโรง ในช่วง ทาพิธีตั้งชันกานนั้น ระนาดจะบรรเลงเพลง โหมโรง (โหมโรง เย็น) ซึ่งประกอบด้วยเพลง

สาธุการ - ตระ - เข้าม่าน - บรม - ออกม่าน - เสมอ - เชิดดึง -
เชิดกลอง - กรม - กราวิน - ลา - ลงภาษา

3.10.4 ออกแขก

ผู้ถือชันทานน จะเป็นคนกล่าวคำไหว้ครูแต่ผู้
เดียว ส่วนผู้แสดงคนอื่น ๆ ก็จะกล่าวคำไหว้ครูด้วยตนเอง เจียบว่า ผู้ถือชานน
จะทาน้ำมันที่ขบะปราชัยไบรอบว เวทีและใช้แป้ง เติมหน้าผาก เป็นการให้ส่งว่า
ราศรี น้ำมันนี้ถือว่า กันอาถรรพ์ กันของดี ของคนอื่น คำไหว้ครูแต่ละคน
แต่ละคณะจะไม่เหมือนกัน แต่มีจุดหมายในแนวเดียวกัน แล้วแต่โวหารภาษา
ลิเก เรียกว่าศิษย์ต่างครู อาจารย์ต่างวัดสำหรับคำไหว้ครูของผู้ให้สัมภาษณ์
ตามที่ได้เรียนมาดังนี้

ไตรสรณคม

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (ว่า 3 คน)
พุทธัง สาระรัง คัจฉามิ ธัมมัง สาระรัง คัจฉามิ
สังฆัง สาระรัง คัจฉามิ
พุทฺธิมปิ พุทธัง สาระรัง คัจฉามิ พุทฺธิมปิ ธัมมัง สาระรัง คัจฉามิ
พุทฺธิมปิ สังฆัง สาระรัง คัจฉามิ
คะตฺธิมปิ พุทธัง สาระรัง คัจฉามิ คะตฺธิมปิ ธัมมัง สาระรัง คัจฉามิ
คะตฺธิมปิ สังฆัง สาระรัง คัจฉามิ

อิติปิโส อิสระวาส สุระวาอิ อิมังอัคคี พาหุบุบผัง อรหังสัมมา สัมปชญา
มินาสันคุ อิมาระสมิง ครูกันตัง มีพันตะเค โยโรโส ดับโมโห คนทั้งหลาย
สักวาโทกุ ขอเชิญคุณครู มาสถิตอยู่ในหัวใจของข้าพเจ้า ทุกๆ คน ทุกๆ
พระองค์ ทั้งครูชั้น ครูปลาย ครูชาย ครูย้ง ครูแนะครูนา ครูพักลักงา ครูสั่ง
ครูสอน ครูฉิ่ง ครูฉาก ครูระนาดกะโพน รามะนา พระอินทร์ พระพรหม
พระยายมราช ครูต นาคน้ำ และไอศวร พระฤาษีศาวัต ฤาษีคาไพ ฤาษี
นารายณ์ ฤาษีนารอด ฤาษีบรรลัยโกรธ อยู่ในถ้ำและคูหา ขอให้มาสิงสู่อยู่ยัง
จิตใจ ยิ่งเนื้อตัวของข้าพเจ้า ทุกๆ คน ทุกๆ พระองค์เทอญ อะจะคะมะ

3.10.5 คำลาครูตอนเลิกแสดง

มะโนกรรมสี่ วจักรกรรมสาม ข้าพเจ้าได้ฝึก
ผลาดหลัง ล่วงเกินค่อนหน้า ครูบาอาจารย์กิติ ลับหลังกิติ ขอให้ครูบาอาจารย์
โปรดจงอโหสิให้ข้าพเจ้าด้วยเถิด อะ คุ ลุง โย (เป็นคำคาถาไม่มีคาแปล)

3.10.6 การเลี้ยงครูประจำปี (เลี้ยงใหญ่)

การเลี้ยงครูประจำปี จะมีขึ้นในราวเดือน
มิถุนายนถึงกรกฎาคม ก่อนจะเข้าพรรษาการเลี้ยงใหญ่นี้หมายถึง การขอบคุณ
ครูบาอาจารย์หรือขอขมาลาโทษ เป็นวันสนุกสนานของบรรดาชาวลีเกทั้งหลาย
โดยมากจะไม่จัดตรงกัน เพราะจะได้มีเวลาไปร่วมกับคณะอื่นบ้าง เครื่อง
เช่นไหว้บระคอบด้วยหัวหมู 2 หัว ดิบและสุก ไก่ 2 คู่ ดิบและสุก เนื้อดิบและ
เนื้อสุก แกลงข้าวแกลงแกงอาหารบางชนิดแล้วแต่ชอบ ของหวานที่ขาดไม่ได้ก็คือ
บวชหักทองแดงกล้วยบวชขึ้นออกจากรัน ก็มีขนมสารพัด แล้วแต่จะจัดหา ผลไม้

ก็มีชนิดหวานและเปรี้ยว มะพร้าวอาหารทุกอย่างยกเว้นหัวหมู และ ไก่แห้ง
นอกนั้นจะจัดเป็น 2 ชุด ชุดละ 4 จานรูปเทียน สวยคอกไม้ 12 สวย
ชั้นบายศรี 1 ชุด หัวหมากพลู สุรา 2 ชวด แต่โดยมากแล้วจะมีเป็นไหว
เพื่อจะได้เลี้ยงสังสรรค์กันตอนเสร็จพิธี ลิเกทุกคนจะต้องเอาเครื่องเพชร
(เครื่องแต่งตัว) ที่ใช้แสดงมาวางไว้คอนไหว้ครู ผู้อาวุโสที่ถือชั้นใหญ่ จะทำ
พิธีอ่านคาไหว้ครู (นา) คาไหว้ครูก็เคยพูดแล้วว่า ไม่เหมือนกันแล้วแต่อาหาร
แต่มีจุดมุ่งหมายเหมือนกัน ก่อนทำพิธีจะต้องนิมนต์พระมาเทศนาหนึ่งกัณฑ์ พระ
จะนำเอาพระไตรปิฎก เกี่ยวกับมหาถกษณ์มหาชัย ผู้ประกอบพิธีจะเสกแป้งเจิม
หน้าให้ผู้แสดงลิเกหรือผู้เล่นดนตรี ในงานนี้จะมีการครอบชั้นให้กับลิเกใหม่
ครอบชั้นหรือ ครอบหัวก็คือ ผู้ประกอบพิธีจะเอาหัวพ้อแก่ (ดาบ) มาครอบหัว
ให้ลิเกใหม่

ภาพที่ 9 พิธี
ไหว้ครูประจำปี
(เลี้ยงใหญ่) ของ
คณะวันชัยบารมี
จัดขึ้นในวันที่ 12
12 มิถุนายน 2528

ภาพที่ 10 นายวันชัย
หัวหน้าคณะวันชัยบารมี
กำลังทาทิธิ

ภาพที่ 11 จากภาพจะเห็นเครื่อง เช่น โห้วต่าง ๆ เลี้ยงครุประจาปี
เช่น หัวหมู ผลไม้ เครื่องประดับต่าง ๆ

ภาพที่ 12 หลังจากเสร็จพิธีก็จะมีการเจิมหน้านักแสดงเพื่อเป็นสิริมงคล

ภาพที่ 13 ผู้วิจัยถ่ายรูปหมู่กับคณะลิเกวันชัยบารมี

3.10.7 การแต่งหน้า

การแต่งหน้าผู้แสดงส่วนมากจะเสกแป้งว่าคาถา มหานิยมใส่แป้ง เขียนที่หน้าผากผู้ที่เป็นตัวตลกก็เขียน ณ เฮ ณ ฮา บางคน ใส่ผ้า ใส่สังวาลย์ ใส่มงกุฎ ซฎา ก็มีการเสกเป่า การกระทำที่กล่าวมานี้ แสดงว่าเป็นการใส่มหานิยม ให้คนชื่นชอบ ในเสน่ห์ของตัวเอง หรือเรียก อีกอย่างก็คือ "ทาเสน่ห์"

ตัวอย่างคาถามหานิยม (พระเอก)

คาเสกแป้งผัดหน้า (ณ หน้าทอง)

โอม...นิมทางจิต นิมทางใจ สวแก่แม่หม้าย

ให้นั่งร้องไห้หาญ

อะ จะ อะ มะ

คาเสกแป้งผัดหน้า (ณ เฮ ณ ฮา)

โอม...ณ เฮ ณ ฮา ประสพที่มา ศิลานั่ง หัวเราะให้ดัง

ที เฮ ฮา ฮา อะ จะ อะ มะ

3.10.8 การขอขมาลาโทษ

เมื่อเลิกแสดงแล้ว ก็มีการขอขมาลาโทษกัน เพราะบางครั้ง ได้ล่วงเกินซึ่งกันและกัน โดยมากผู้น้อย จะไปขอโทษผู้อาวุโส และสิ่งที่จะลืมมิได้คือ เมื่อเลิกแสดงแล้ว ต้องขอโทษพ่อแม่ก่อนอื่น

นายบุญช่วยยกกล่าวช้าในตอนท้ายว่า ที่เล่ามาทั้งหมดนี้ เป็น ประสบการณ์ของคนโดยเฉพาะลิเกในภาคเหนือเท่านั้น ส่วนลิเกสถาบัน คริสเตียนนิเทศสัมพันธ์จะไม่มีระเบียบเหมือนลิเกทั่วไป เพราะเป็นลิเกของ คริสเตียน เวลาจะเริ่มและเลิกแสดง จะมีการอธิษฐานขอขอบคุณพระเจ้าให้ พระเจ้าคุ้มครอง และขอบคุณพระเจ้าที่ประทานครูสอนให้

3.11 ลิเกให้ประโยชน์แก่สังคมอย่างไร

3.11.1 ลิเกเป็นมหรสพประจำของงานปอยหลวง

ปอยน้อยเพื่อมิให้งานชบเซา

3.11.2 สังคมใช้ลิเกเป็นสื่อสัมพันธ์ไมตรีระหว่าง

หมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลกัน ในเมื่อหมู่บ้านไหนมีงาน

ทุกคนก็จะมาร่วมกัน โดยอาศัยลิเกเป็นมหรสพ

ต้อนรับแขกต่างบ้าน

3.11.3 เมื่อคนดูได้ดูลิเกแล้ว ก็จะได้รับประโยชน์จาก

เนื้อหาของลิเก คือ

- ได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน

- ได้รับคติสอนใจ เช่น เรื่องภายในครอบครัว

การทำดีทำชั่ว เป็นต้น

สรุปแล้ว สังคมสามารถนำคติสอนใจที่ได้จากการดูลิเก ไปใช้ในชีวิตร ประจำวันได้ เพราะเนื้อหาของลิเกก็มาจากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม

4. สัมภาษณ์ประชาชนทั่วไปในชนบทและในเมือง

โดยสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงดังนี้

4.1 เลือกกลุ่มตัวอย่างจากหมู่บ้านแป้น อำเภอเมือง จังหวัดลาพูน จำนวน 40คน

4.2 เลือกกลุ่มตัวอย่างจากหมู่บ้านภาค ตำบลบ้านภาค อำเภอ สันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 40 คน

4.3 เลือกกลุ่มตัวอย่างจากประชาชนในเมืองทั้ง จังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดลาพูน จำนวน 40 คน การสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงจากหมู่บ้าน ชนบททั้งสองหมู่บ้านดังกล่าว อยู่ภายใต้สมมุติฐานว่าเป็นหมู่บ้านที่มีความเป็น อยู่แบบง่ายาว แบบหมู่บ้านชนบททั่วไปในภาคเหนือ สำหรับประชาชนในเมือง ซึ่งส่วนมากเป็นพวกที่มีการศึกษา ได้รับการพัฒนามากกว่าประชาชนในชนบท ดังนั้นจึงอยากทราบว่าลิเก เป็นอย่างไร

5. การสังเกตการแสดงลิเกตามสถานที่ต่าง ๆ

ผู้วิจัยได้ทำการสังเกตการแสดงลิเกตามสถานที่ต่าง ๆ ได้แก่

5.1 วัดแม่สารบ้านตอง อำเภอเมือง จังหวัดลาพูน

5.2 วัดมหาวัน อำเภอเมือง จังหวัดลาพูน

5.3 วัดพระคูป่า ตำบลพระคูป่า อำเภอเมือง จังหวัดลาพูน

5.4 วัด ท่าคันจัว อำเภอป่าซาง จังหวัดลาพูน

5.5 วัดศรีโสภา ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

5.6 วัดแม่สอย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

5.7 วัดเหมืองจี่ใหม่ ตำบลบ้านแป้น อำเภอเมือง จังหวัดลาพูน

5.8 วัดหนองตอง ตำบลหนองตอง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

5.9 วัดคาหนัก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่